

E-ISSN 2645-9132

Musibetlere Bir Yaklaşım Biçimi Olarak İstircâ Âyetine (Bakara Sûresi 156) Getirilen Bazı İşârî Yorumlar

Faruk GÖRGÜLÜ | ORCID: 0000-0002-1826-2426 | farukgorgulu@duzce.edu.tr

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

Öz

Bu makalenin konusu musibetlere bir yaklaşım tarzı olarak Bakara sûresi 156. âyete getirilen işârî yorumları tespit edip değerlendirmektir. Çalışmamızın amacı, söz konusu âyetten hareketle deprem, sel, yangın gibi doğal afetler ve musibetler karşısında sergilenmesi gereken tavrı belirlemede tasavvufi yorumların ne ölçüde katkı sunabileceğini belirlemektir. İstircâ âyetini ve musibetlere yaklaşımı özel olarak işârî tefsirler merkezinde ele alınması makalenin özgünlüğünü ve önemini ortaya koymaktadır. İnsan yaratılışı gereği hüznü ve sevinci, acıyı ve tatlıyı birlikte yaşayan bir varlıktır. Dolayısıyla kazanmak kadar kaybetmek, mutlu olmak kadar sıkıntı çekmek, sağlıklı olmak kadar hastalanmak gibi hususlar hayatla hep iç içedir. Kur'ân-ı Kerîm birçok âyetinde dünya hayatının bir imtihan alanı olduğunu vurgular. Bu bağlamda kişinin bazen korku ve açlık, bazen de mal ve can kayıpları gibi hayatı menfi şekilde etkileyen çeşitli musibetlerle sınanacağı bildirilir. Kur'ân, musibetler karşısında alınacak tedbirlerin yanında sabrederek Allah'a teslimiyet göstermenin önemini vurgular. İslâmî literatürde 'istircâ' olarak kavramlaşan bu teslimiyet hâli, araştırmaya konu olan âyette "Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz." ifadesiyle formüle edilen cümleleri söylemeyi ve buna uygun davranışlar ortaya koymayı içerir. Bakara sûresi 156. âyete getirilen işârî yorumları tespit edip değerlendirdiğimiz bu çalışmada dökümantasyon inceleme ve elde edilen verilerin analizi yöntemi kullanılmış, ilgili âyet kronolojik bir sistem içinde başta işârî tefsirler olmak üzere bazı temel tefsir kaynaklarında araştırılmıştır. Çalışmanın çerçevesini bu âyet oluşturmakla birlikte yeri geldikçe bir önceki (Bakara 155) ve

bir sonraki (Bakara 157) âyetlere de temas edilmiştir. Çalışmada önce musibet kavramına ve çerçevesine değinilmiş, Kur’ân’da konuyla ilgili âyetlere kısaca işaret edilmiştir. Ardından kavramsal olarak istircâ kelimesinin tahlili yapılarak hadislerdeki yansımaları verilmiştir. Son olarak başta tasavvufî tefsirler olmak üzere diğer bazı tefsir kaynaklarında Bakara sûresi 156. âyete yapılan işârî yorumlar ele alınıp incelenmiş, böylece genel hatlarıyla belâ, âfet ve musibetler karşısında takınılan bazı tutum ve davranışlar değerlendirilmiştir. Âyete ilişkin işârî yorumlarla ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır: Allah mutlak mânada iyiliğin kaynağıdır. Dolayısıyla başa gelen her türlü belâ ve musibet iyilik hatta şükür vesilesi olarak görülmelidir. Bunlar O’nun varlığının, celâl ve cemâl sıfatlarının bir yansımasıdır. Aynı zamanda belâ ve musibetler kişideki sırları ve cevherleri açığa çıkartacak bir ölçüttür. Bu nedenle başa gelen her musibet teslimiyet ve rıza ile karşılanmalı, içtenlikle Allah’a istircâ edilmelidir.

Anahtar Kelimeler

Kur’ân, Tefsir, Bakara Sûresi, İşârî Yorum, Musibet, İstircâ.

Atıf Bilgisi

Görgülü, Faruk. “Musibetlere Bir Yaklaşım Biçimi Olarak İstircâ Âyetine (Bakara Sûresi 156) Getirilen Bazı İşârî Yorumlar”. *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 79-116.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1358072>

Geliş Tarihi	10.09.2023
Kabul Tarihi	24.10.2023
Yayın Tarihi	31.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Some Ishârî Interpretations of the Verse of Istirjâ (Surah Al-Baqarah 156) As a Way of Approaching to the Calamities

Faruk GÖRGÜLÜ | ORCID: 0000-0002-1826-2426 | farukgorgulu@duzce.edu.tr

Duzce University, Faculty of Divinity,
Department of Tafsir, Duzce, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

Abstract

This article aims to identify and evaluate the commentaries on verse 156 Sûrah of al-Baqarah as a way of approaching calamities. The aim of our study is to determine the extent to which Sufi interpretations can contribute to the attitude to be displayed in the face of natural disasters and calamities such as earthquakes, floods, and fires. The fact that it deals with the verse of *istirjâ* and the approach to calamities, specifically in the centre of, *ishârî* exegesis reveals the originality and importance of the article. By nature, man is a being who experiences sadness and joy, pain and sweetness together. Therefore, issues such as losing as well as winning, suffering as well as happiness, getting sick as well as being healthy are always intertwined with life. The Holy Qur'an emphasises in many verses that worldly life is a testing ground. In this context, it is stated that the person will be tested by various calamities that affect life in a negative way, such as fear and hunger and sometimes loss of property and life. The attitudes and behaviours he exhibits in the face of the events that develop in the course of life are what will determine the level and maturity of a person in terms of faith, deeds and morals and reveal his inner world. The Qur'an emphasises the importance of patience and submission to Allah in addition to the measures to be taken in the face of calamities. This state of submission, which is conceptualised as '*istirjâ*' in the Islamic literature, involves saying the sentences formulated in the verse that is the subject of this study as "Surely we belong to Allah and to Him we shall surely return" and displaying appropriate behaviours. In this study, in which we have identified and evaluated the commentaries on the 156th verse of al-Baqarah surah, the method of documentary examination and analysis of the data obtained has been used, and the relevant verse has been researched in some basic tafsir sources, especially the commentaries, in a

chronological system. Although this verse constitutes the framework of the study, the preceding (al-Baqarah 155) and following (al-Baqarah 157) verses are also addressed when necessary. Firstly, the concept of calamity and its framework were mentioned and the related verses in the Qur'an were briefly pointed out. Then, the word *istirjā* was analysed conceptually and its reflections in hadiths were given. Finally, the literal interpretations of verse 156 of al-Baqarah in some other tafsir sources, especially Sufi tafsirs, have been discussed and analysed. Thus some attitudes and behaviours in the face of calamities, disasters and calamities have been evaluated in general terms. The following conclusions have been reached regarding the interpretations of the verse: Allah is the source of goodness in the absolute sense. Therefore, all kinds of calamities should be seen as a means of goodness and even gratitude. They are a reflection of his existence and his attributes of *Jalāl* and *Jamāl*. At the same time, calamities are a criterion that will reveal the secrets and jewels in the person. For this reason, every calamity should be met with submission and consent, and one should sincerely seek Allah's help.

Keywords

Qur'an, Tafsir, Sûrah al-Baqarah, Ishârî Interpretations, Calamity, *Istirjā*.

Citation

Görgülü, Faruk. "Some Ishârî Interpretations of the Verse of *Istirjā* (Surah Al-Baqarah 156) As a Way of Approaching to the Calamities". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/Special Issue (October 2023), 79-116.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1358072>

Date of Submission	10.09.2023
Date of Acceptance	24.10.2023
Date of Publication	31.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İnsanoğlu yaratılışından beri gerek bireysel gerek toplumsal olarak çeşitli şekillerde tezahür eden sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlar hayatın seyri içinde ortaya çıkan doğal durumlardır. Sevinç ve mutluluklar kadar keder ve üzüntüler, sağlıklı bir yaşam kadar hastalıklar, belâ ve musibetler de insanın karşılaşabileceği farklı durumlardır. Hatta bu gibi değişiklikler Kur’ân’da imtihan kavramıyla anılır. Örneğin “*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur.*”¹ âyetiyle de bu gerçeği ilan eder. Bu bağlamda musibetlere maruz kalmanın da imtihan edilmenin bir sonucu olduğunu söyleyen Kur’ân, gerek peygamberlerin gerekse inanan inanmayan her insanın farklı şekillerde imtihana tabi tutulacaklarını belirtir.²

Kur’ân’ın deyimiyile bu sınav bazen ‘*biraz korku ve açlıkla*’ olabileceği gibi, bazen de ‘*mal, can ve ürünlerden eksiltme*’ ile de ortaya çıkar.³ Bunun yanında iyi ve kötü durumlarla,⁴ evlatla,⁵ cihad ve zorluklara göğüs germe ile,⁶ maddî ve manevî nimetlerle,⁷ sıkıntılar ve musibetlerle,⁸ hayır ve şer ile,⁹ iyi amel işleyip işlememe¹⁰ gibi hususlarla müminlerin deneneceği bildirilir. Konuyla ilgili Kur’ân’da yer alan bu âyetler, âdeta insan hayatının tüm aşamalarının imtihanlarla dolu olduğunu gösterir. Kişi için yaşamı değerli ve anlamlı kılan şey, karşılaşacağı güçlük ve zorluklarla mücadelede takınacağı tavır ve yaklaşımdır. Zira müminin sabır ve metaneti, ihlas ve samimiyeti, tevekkül ve teslimiyeti, dua ve niyaz ile Allah’a sığınıp sığınmayacağı kısaca imandaki derecesi bu sayede açığa çıkar.

¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meâlî* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), el-Mülk 67/1-2.

² Âl-i İmrân 3/146; el-En’âm 6/42; el-A’râf 7/94; el-Ankebût 29/2; el-Ahzâb 33/11.

³ el-Bakara 2/155. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/186.

⁴ el-A’râf 7/168.

⁵ es-Sâffât 37/106.

⁶ Muhammed 47/31.

⁷ Âl-i İmrân 3/186; el-Mâide 5/48; el-En’âm 6/165; el-Fecr 89/15, 16.

⁸ el-Bakara, 2/49; Âl-i İmrân, 3/152; el-Ahzâb 32/11; el-Enfâl 8/17, 64.

⁹ el-Enbiyâ, 21/35.

¹⁰ Hûd, 11/117; el-Kehf 18/7; el-Mülk 68/2.

Hız. Peygamber de insanların musibetlerle karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu, kişinin yeryüzü serüveninde zorluklarla ve nimetlerle sınanacağını farklı vesilelerle dile getirmiştir.¹¹ Bu çerçevede müminin her hâlinin kendisi için hayırlı olduğunu belirten Allah Resûlü, bu durumun sadece müminlere has olduğunu bildirmiştir. “Mümin başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur.”¹² hadisi, bu manada bir muhtevaya sahiptir.

Kur’ân birçok âyetinde zorluklarla mücadelede insanoğluna bir yol haritası çizer ve bu süreçte takınılması gereken tavrın ipuçlarını bildirir. Bu çerçevede Kur’ân bazen doğrudan verdiği mesajlarla konuya dair ilkelere ve çözüm önerilerine işaret ederken bazen de peygamberlerin hayat hikayelerinden aktardığı örnek tablolarla insanın önüne çıkış yolları sunar. Kur’ân, peygamberlerin risâlet görevlerini yerine getirirken büyük belâ ve musibetlere, şiddet ve baskılara maruz kaldıklarını, zorlu süreçler içinde çileli bir hayat sürdüklerini haber verir.¹³ Buna karşı onların iman, sabır, cesaret, samimiyet, tevekkül ve teslimiyetle bu sıkıntılarını nasıl aştıklarını bildirilir. Hız. Peygamber’in “İnsanlar içinde en ağır belâ ve musibetlere maruz kalan kimseler peygamberlerdir...”¹⁴ şeklindeki hadisi bu hakikatin ifadesidir. “Hiçbir peygamber benim çektiğim kadar eziyet çekmemiştir.”¹⁵ demek suretiyle de bizzat yaşadığı zorluklara işaret etmiştir. Zira Hız. Peygamber, belâ ve musibetin neredeyse her türüyle karşılaşmış, olayları hakikat penceresinden değerlendirerek bu zorlukların üstesinden nasıl gelinebileceğini örneklemiştir.

İnsan bazen kendi hataları ve eylemleri sebebiyle belâ ve musibetlere maruz kalabileceği gibi bazen de başkalarının sebep olduğu acı ve elemeler yaşayabilir.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih* (Bulak: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311), “Rikâk”, 4 (No. 6417); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, ts.), “Zühhd”, 27 (No. 4231).

¹² Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), “Zühhd”, 64 (No. 2999).

¹³ el-En’âm 6/34.

¹⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 23 (No. 4023); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “Zühhd”, 56 (No. 2398).

¹⁵ Tirmizî, “Kıyâmet”, 34 (No. 2472).

Bunun yanında aldığı tedbirlere rağmen iradesi dışında bazı doğal âfet ve musibetlerle de yüzleşebilir. Kur'ân-ı Kerîm, belâ ve musibetler karşısında müminlerin tutumlarıyla inkarcıların tavırlarının birbirinden farklı ve bütünüyle birbirine zıt olduğunu belirtir. İnsanın Allah'a imanı ve ahlâkî olgunluğu bakımından hangi seviyede olduğunu gösteren ve iç dünyasını gerçek anlamda ortaya çıkaran şey, yaşadığı olumsuzluklara yönelik takınacağı tavır ve davranışlardır.¹⁶ O hâlde bunlara karşı bir müminin tavrı nasıl olmalıdır? Kur'ân'da bu soruya cevap mahiyetinde âyetler olduğu gibi peygamberlerin örnek yaşantıları üzerinden müminlere yol gösteren çok sayıda mesaj da bulunmaktadır.

Kur'ân'da belâ ve musibet karşısında hedeflenen olgunluğun göstergesi teslimiyet olarak önerilmiştir. İslam düşüncesinde bu teslimiyet hâli *istircâ* kavramıyla nitelendirilir. Bu tabir yaşanan âfet, musibet ve belâlar karşısında Bakara Sûresi 156. âyette ve hadis kaynaklarında geçen “*Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.*” anlamındaki “*Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*” ifadelerini söylemeyi ve buna uygun davranışlar sergilemeyi ifade etmektedir. İstircâ âyeti olarak adlandırılan bu âyetin öncesindeki âyette müminlerin korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınanacakları dile getirildikten sonra sabreden kimselerin Allah'a sığınmak suretiyle (istircâ) nasıl bir teslimiyet ve tevekkül hâli ortaya koydukları anlatılmaktadır.

Söz konusu âyetler genellikle imtihan, musibet, belâ ve afet gibi konuların ele alındığı araştırmalarda referans olarak alınmış, bir çalışmada da imtihan olarak nitelendirilen Koronavirüs (COVID-19) karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiği müstakil olarak ilgili âyetler çerçevesinde değerlendirilmiştir.¹⁷ Ancak musibetlere karşı bir tutum olarak istircâ âyetinin (Bakara 156) işârî yorumlara nasıl yansımış olduğu, sūfî bakış açısıyla bu âyetin nasıl tefsir ve tahlil edildiğine ilişkin bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmada başta temel tasavvufî tefsirler olmak

¹⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), 11/94, 95.

¹⁷ Bk. Sümeyye Saygın, “Bakara Sûresi 155-157. Âyetler Bağlamında İmtihanlar Karşısında Müminin Tutumu”, *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik* (Konya: Türkiye İmam-Hatipliler Vakfı Yayınları, 2021), 2/434-454.

üzere bazı tefsir kaynaklarında bu âyete yüklenen işârî yorumlar ele alınacak, bu çerçevede istircânın mahiyeti tahlil edilecektir. Böylece dünya hayatında çeşitli musibetlerle yüzleşen insanların, bunların karşısında nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiği hususu işârî yorum açısından anılan âyet ışığında ortaya konulacaktır.

1. Musibet Kavramı ve Çerçevesi

Musibet kelimesi sözlükte, “yağmur yüklü bulut ve şiddetle yağan, ansızın gelen yağmur” anlamındaki “savb” kökünden türeyen ve “isabet etmek, başa gelmek, ulaşmak” gibi anlamlara gelen “esâbe” fiilinden isim olup “insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum, dert, sıkıntı, felaket, ağır kayıp, belâ” anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Daha ziyade hastalık, kıtlık, yangın, deprem gibi âfetler, bir yakının ölümü, sevdiği birinin yitirilmesi gibi ağır sıkıntı veren durumlar için kullanılmaktadır.¹⁹ Dinî literatürde musibet; aniden gelen belâ, sıkıntı, hastalık, zarar, kıtlık, yangın, ölüm ve deprem gibi üzüntü veren durumlar manasına gelmektedir.²⁰ Seyyid Şerîf el-Cürçânî de (öl. 816/1413) musibeti kişinin tabiatına uymayan hâl şeklinde tanımlamıştır.²¹ Bunun yanında kelimenin s-v-b kökünden hareketle ‘kişinin güzel ve doğru bulduğu bir şeyi kastedip yapması ile ‘akıl ve şeriatın uygun gördüğü hayır’ anlamı da vardır.²²

Tasavvuf kaynaklarında da musibet kavramı ile kula elem veren sıkıntı, meşakkat ve hastalık gibi şeyler kastedilmiştir. Bu bağlamda kulun maruz kaldığı belâ ve musibetler ne kadar çok büyük ve kuvvetli olursa, onun Hakk’a kurbiyetinin

---

¹⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992), 494-495; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 1/164-166; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâder, 1994), 1/534-538; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 217.

¹⁹ Mustafa Çağrıçı, “Musibet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/255-256. Ayrıca bk. Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsalet Eden Musibetler*, 20; Çevik, “Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları”, 274.

²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 495.

²¹ Cürçânî, *Ta'rîfât*, 217.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/534.

o kadar çok fazla olacağı belirtilmiştir. Bu nedenle müminin karşılaştığı belâlar, hakikî anlamda onun için bir nimet ve şükür vesilesi olarak değerlendirilmiştir.²³

Bu kelime Kur'ân'da *musibet* şekliyle on yerde geçmekte,²⁴ sözlük ve terim anlamına uygun olarak insanın ömrü boyunca karşılaşılabileceği her türlü zorluk ve sıkıntıları ifade etmektedir.²⁵ Bu bağlamda musibet kişinin hoşlanmadığı, kendisini üzüntü ve sıkıntıya sokan tüm olumsuz şeyler anlamında kullanılmış bir kelimedir.²⁶

Kur'ân'da musibet tabirinin daha çok kötü durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede ilgili kavram âyetlerde 'belâ',²⁷ 'yenilgi',²⁸ 'ölüm',²⁹ 'felaket',³⁰ 'elem',³¹ ve 'kıtlık'³² gibi anlamlarda kullanılmıştır.³³ Bunun yanında bir âyette ecel-i müsemmâ yoluyla gelen 'ölüm' için de musibet ifadesine yer verilmiştir.³⁴ Diğer taraftan Kur'ân, şer olarak nitelendirilen bir hâdisede (musibet) 'hayır' da olabileceğini belirtir.³⁵ Dolayısıyla zâhirde şer gibi görünen bir olay hayırla sonuçlanabileceği gibi bunun tersi bir durum da söz konusu olabilir. Ayrıca birileri için şer olan, başkaları için hayır olabilir.³⁶

Tarihî süreçte gerek toplumların gerekse fertlerin birçok musibetle karşı karşıya geldikleri bilinmektedir. Bu musibetlerin bir kısmının doğrudan Allah tarafından

²³ Ebü'l-Hasan Ali b. Osman el Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 443.

²⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 416; el-Bakara 2/156; Âl-i İmrân 3/165; en-Nisâ 4/62, 72; el-Mâide 5/106; et-Tevbe 9/50; el-Kasas 28/47; eş-Şûrâ 42/30; el-Hadîd 57/22; et-Tegâbün 64/11.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/534, 535.

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 2/465. Ayrıca bk. Cürcânî, *Ta'rîfât*, 217.

²⁷ el-Bakara, 2/156.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/165; et-Tevbe 9/150.

²⁹ en-Nisâ, 4/72.

³⁰ en-Nisâ 4/62.

³¹ eş-Şuarâ 26/30.

³² el-Hadîd 57/22.

³³ Geniş bilgi için bk. Necati Kara, "Kur'ân ve Sünnet'te Belâ - Musibet", *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 33-58.

³⁴ el-Mâide 5/106.

³⁵ el-Bakara 2/216.

³⁶ Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler*, 19, 20.

gelen ve kişinin mâni olmaya güç yetiremeyeceği deprem, sel, kasırga, hastalık, kuraklık gibi büyük felaketler olduğu görülürken, ekseriyetinin de insanın ve içinde bulunduğu toplumun olumsuz tavır ve davranışları neticesinde meydana geldiği görülmektedir.³⁷

Kur'ân'da musibetle ilgili âyetler genel hatlarıyla iki kategoride değerlendirilmiştir. İlk grupta yer alan âyetlerde musibetlerin bir kitapta kayıtlı olduğu³⁸ ve Allah'ın izni olmadan hiçbir musibetin başa gelmeyeceği³⁹ ve bunların O'nun tarafından gönderildiği⁴⁰ belirtilmiştir. Bu âyetlerde musibetin herhangi bir günahın ya da suçun bir karşılığı olmaksızın müminlerin imanlarındaki derecelerini arttırmak, isyanlarından vazgeçip tevbe etmelerini sağlamak, bir imtihan biçimi olarak sabır ve şükürlerini denemek için verildiği bildirilir. Bunun yanında kâfirlerin inkârcı tutumlarından vazgeçip iman etmelerine ve Allah'ı tanımalarına vesile olması⁴¹ ya da küfür ve inatlarından dolayı helak edilmeleri,⁴² Allah'ın emirlerinden yüz çevirme ve ilâhî kurallara uymamaları sebebiyle⁴³ de kendilerine musibet gönderildiğine işaret edilir.

Çalışmamıza konu olan Bakara sûresinin 155-156. âyetlerinde başa gelen musibetin nedeni olarak imtihan vurgusu yapılır. İlgili âyette “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde ‘Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz.’ derler.*”⁴⁴ buyrulmak suretiyle müminlerin, musibetlerle denenecekleri haber verilir. Bir belâ ve musibet dokunduğunda sabredenlerin “*Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.*”⁴⁵ şeklinde istircâ ederek Allah'ın hükmüne ve O'ndan gelene rıza gösterdikleri beyan edilir.

---

³⁷ Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler*, 25-70.

³⁸ et-Tevbe 9/50-51; el-Hadîd 57/22, 23.

³⁹ et-Tegâbün 64/11.

⁴⁰ en-Nisâ 4/78-79; et-Tegâbün 64/11.

⁴¹ Secde 32/21.

⁴² Yûnus 10/11; en-Nahl 16/61; el-Hac 22/48; el-Fâtır 35/45.

⁴³ el-Mâide 5/49; el-İsrâ 17/15-17.

⁴⁴ el-Bakara 2/155-156.

⁴⁵ el-Bakara 2/156.

Mâtürîdî (öl. 333/944) ilgili âyetlerin tefsirinde, Allah'ın kullarını iyi ve kötü tecellilerle imtihana tâbi tutmasının, ulûhiyet makamının tabiî bir kuralı olduğunu,⁴⁶ iyiyi kötüden ayırt etmenin yolunun ancak Allah'ın imtihan etmesi ile mümkün olabileceğini söyler. Ona göre bu sınanma darlık ve sıkıntı ile olabileceği gibi bolluk, refah ya da ibadetlerle de olabilir.⁴⁷ Ayrıca kişinin âyette zikredilen musibetlerden birine maruz kalıp sınava tabi tutulmasının, onun inancının ve manevî hayatının zayıfladığını göstermediği gibi kendisinden sadır olan bir sürçmeye karşılık da olmadığını ifade eder. Bu bağlamda o, istircâ âyetinden hareketle dünyada karşılaşılan belâların işlenen günahlardan kaynaklı olmadığı görüşünü savunur.⁴⁸ Zemaşerî de (öl. 538/1144) Bakara sûresi 155. âyette zikredilen “*Sizi elbette sınayacağız.*” ifadesini “kişinin itaatinde sabır ve sebat gösterip göstermeyeceğini ya da Allah'ın hükmüne teslim olup olmayacağını sınamak için Cenâb-ı Hakk'ın mümini bir tür musibete duçar ettiği” şeklinde izah ederek musibetlerin geliş gerekçesini sınanma olarak değerlendirmiştir.⁴⁹

Alûsî (öl. 1270/1854), Allah'ın insanları Allah yolunda mücadele edip etmemekle, nefsanî arzuları terk edip etmemekle, vazifelerini gereğince yerine getirip getirmemekle, mal ve can kaybı gibi çeşitli zorluk, belâ ve musibetlerle imtihan ettiğini söyler. Böylelikle Allah'ın, ihlaslı müminle münafığın, imanda sarsıntı geçirenle sebat edenin durumlarının ayırt edilmesini ve her birinin derecelerine göre muamelede karşılık görmesini istediğini beyan eder.⁵⁰

Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerde ise kişinin karşılaştığı musibet, belâ, sıkıntı, acı ve felâketlerin kendi kusur ve eylemlerinin bir sonucu olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Bu hususa işaret eden âyetlerden birinde “*Başınıza gelen her musibet kendi yapıp*

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/276, 277; 11/94, 95.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 11/94, 95; el-Ankebût 29/2.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/279; el-Bakara 2/155.

⁴⁹ Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 2/703, 704.

⁵⁰ Ebü's-Senâ Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 20/134.

⁵¹ Bk. er-Rûm 30/41.

ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”⁵² buyrularak yeryüzünde ortaya çıkan birtakım musibetlerde insan etkisine dikkat çekilir. Çünkü kişi kendisine verilen akıl, zekâ ve daha pek çok kabiliyetiyle tabiatın özelliklerinin farkında olabilecek ve doğal olaylara karşı önlem alabilecek donanıma sahiptir.⁵³

Diğer taraftan yeryüzünde cereyan eden olaylar, Allah'ın kâinata yerleştirdiği yasalara (sünnetullah) uygun olarak sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkar.⁵⁴ Bu bağlamda insanlığın öteden beri karşılaştığı pek çok doğal âfetin ve küresel anlamda ortaya çıkan musibetlerin, gerek kâinattaki fiziksel ve sosyal yasaların görmezden gelinmesi ve yeterli düzeyde gereken tedbirlerin alınmaması gerekse insanların üzerine düşen sorumlulukları bihakkın yerine getirmemesi, tabiatın işleyişine müdahale etmesi ve birbirlerine haksız yere zulmetmeleri gibi pek çok nedeni vardır.⁵⁵

Kur'ân'da musibetlerin bir kısmının Allah'ın dilemesi ve O'nun takdiriyle olduğu, bazılarının ise kulların davranışları sebebiyle meydana geldiği şeklindeki farklı kullanım tefsir kaynaklarında, bunların yaratma yönüyle Allah'a; irade etme, seçimde bulunma ve sebeplere sarılma noktasında ise kula ait olduğu şeklinde yorumlanarak konuyla ilgili âyetler telif edilmeye çalışılmıştır.⁵⁶

Mâtürîdî, başa gelen musibetlerin kişinin kendi hata ve isyanları, yapıp ettikleri yüzünden olsun ya da olmasın herkesi kapsadığını, bu çerçevede ortaya çıkan kuraklık, kıtlık, saldırı gibi musibetlerin, suçlu suçsuz herkesi teşmil edeceğini söyler. Dolayısıyla ona göre bu musibetler, kendilerine layık görülen kimseler için ya bir uyarı ve öğüt yahut kendi yaptıkları yüzünden günahlarının bir kefareti olur. Musibetlerde kişinin kendi dahlinin varlığına işaret eden “Başınıza gelen her musibet

---

⁵² eş-Şûrâ 42/30. Ayrıca benzer anlamlar için bk. en-Nisâ 4/79; er-Ra'd 13/31.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/195-196; eş-Şûrâ 42/30.

⁵⁴ el-Ahzâb, 33/62.

⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/751.

⁵⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsîn et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 7/238-241; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/339-340; Kâdî Nâsirüddîn Ebü Saîd Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, thk. Subhî Hallâk - Mahmud Atraş (Beyrût: Dâru'r-Reşid, 2000), 1/373-374; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 4/170, 171; Kurtubî, *el-Câmi'* 6/468; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/1397.

*kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir.*⁵⁷ âyetinin iki şekilde yorumlanabileceğini belirten Mâtürîdî, “bunlardan ilkinde göre söz konusu musibet, onların yaptıkları şeyler yüzünden başlarına gelmiştir. Bu da Allah’ın onlara vermiş olduğu sağlık, afiyet, güzellik ve hayrın tamamen Allah’ın lütfu ve ikramı olduğunun bilinmesi içindir” der.

Mâtürîdî’ye göre âyete yüklenen ikinci anlam ise şöyledir: Kişinin yaptığı herhangi bir kötülük ve günah olmasa da âyette ifade edildiği gibi Allah onlara birtakım musibetler verebilir. Bunun nedeni de musibetlerin karşılığı olan bedeli ve mükâfatı ahirette onlara vermektir. Ona göre bütün bunlar ilâhî hikmetin bir gereğidir. Ayrıca başa gelen belâ ve musibet ya benzeri bir kötülüğü yapmasına karşı insanı uyarmak ve kınamak ya da yaptıklarına kefarete olması ve onu günahlarından arındırmak içindir.⁵⁸

Musibet kavramı türevleriyle birlikte hadislerde de sıklıkla geçmektedir. Bu çerçevede en büyük musibetlere peygamberlerin maruz kaldıkları haber verilir.⁵⁹ Bunun yanında Allah’ın sevdiği kullarını bazen musibetlerle deneyeceği vurgulanarak⁶⁰ hastalık, keder, yorgunluk ve hatta ayağa batan dikene varıncaya kadar müminin başına gelen belâ ve musibetlerin onun günahlarına kefarete olacağı belirtilir.⁶¹ Dolayısıyla musibete maruz kalan kişilerin çektikleri acılara sabretmelerinin ve ecrini Allah’tan beklemelerinin faziletine değinilir.⁶²

Tasavvufta da musibet, bir imtihan ve deneme vesilesi olarak değerlendirilmiştir.⁶³ Nitekim Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Kur’ân’ın dünya hayatını bütünüyle imtihan alanı olarak anlattığını ve Allah’ın her yönüyle kulunu

⁵⁷ eş-Şûrâ 42/30.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 13/195-196; eş-Şûrâ 42/30.

⁵⁹ İbn Mâce, “Fiten”, 23 (No. 4023).

⁶⁰ Buhârî, “Merdâ”, 1, 3 (No. 5641, 5642, 5645); Tirmizî, “Zühd”, 57 (No. 2398).

⁶¹ Buhârî, “Merdâ”, 3 (No. 5648); Müslim, “Birr”, 49 (No. 2572, 2574, 2575).

⁶² Buhârî, “Rikâk” 6 (No. 6424); Müslim, “Birr”, 54 (No. 2576).

⁶³ Ebû Nasr es-Serrâc, *İslam Tasavvufu: Tasavvufî İlgili Sorular-Cevaplar: Lüma*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altinküre Yayınları, 1996), 345. Ayrıca bk. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrî’t-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007), 102; Süleyman Uludağ, “Bel’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 5/380.

denediğini belirtir.⁶⁴ Serrâc (öl. 378/988) da Allah Teâlâ'nın kulunun samimiyetini ortaya çıkarmak amacıyla onu sıkıntı veren şeylerle imtihan ettiğini belirtir. Ona göre bu imtihan havâssın derecelerini artırmak, sadâkatlerini ortaya koymak, mürîdleri terbiye etmek, Allah'ın müminlere olan hüccetini ispat etmek içindir.⁶⁵

Mutasavvıflar musibetlerle imtihanı üç kısımda ele almışlardır. Buna göre başa gelen dert ve musibetler, kimileri için işlenen günahlara ceza niteliğindedir. Kimilerine göre de günahlarından arınma ve kefarettir. Bir kısım insanlar için de derecelerinin terfii ve manevî yükseliştir. Sûfilere göre kişinin gerçek şahsiyeti ibtilâ yani denenme ve sınanma durumunda ortaya çıkar. Bu nedenle Allah sevdiklerini belâ ve musibetlerle dener, imtihana tabi tutar. Allah'tan gelen bu tür belâ ve musibetleri sabır, sükûnet ve gönül hoşluğu ile karşılayanlar ilâhî rıza ve hoşnutluğu elde ederler, isyan edenler ise Allah'ın gazabına müstahak olurlar.⁶⁶ Diğer taraftan mutasavvıflara göre belâ ve musibetlerin insanların başına gelmesinin bir hikmeti de onların dünya nimetlerine dalıp da söz konusu ihsanların gerçek sahibini unutmamaları yönünde bir ikazdır. Dolayısıyla musibetler insanlar için nihai noktada şer/kötülük olmayıp hayırdır.⁶⁷

Özetle ifade etmek gerekirse âyetlerde kişinin başına gelen musibetler birer imtihan aracı şeklinde takdim edilir. İnsanın bu yolla karşılaştığı sıkıntıların sebebini inceleyerek gereken tedbirleri alması, elinden bir şey gelmemesi durumunda ise sabır ve teslimiyetle davranması beklenir.

---

⁶⁴ Hâris el-Muhâsibî, *Âdâbü'n-nüfûs* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1987), 41.

⁶⁵ Serrâc, *Lüma'*, 414.

⁶⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/260. Tasavvufta belâ imtihan ilişkisi için bk. Muammer Cengiz, "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi", *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 10 (2021), 38.

⁶⁷ Tûsî, *el-Lüma'*, 362; Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 144. Ayrıca bk. Muhâsibî, *Âdâbü'n-nüfûs*, 41; a.mlf., *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an: Akıl ve Kur'an'ın Anlaşılması*, çev. Veyssel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 83, 110.

2. İstircâ Kavramı

İstircâ, sözlükte “geri dönme, bir hâlden başka bir hâle çevirme, yapılan işi terk etme” mânasına gelen rücû’ kökünden türemiş bir kelimedir.⁶⁸ Dinî bir terim olarak istircâ, bir musibete maruz kalan, bilhassa yakınlarından birisinin vefat haberini alan müminin Bakara sûresinin 156. âyetinde zikredilen “*Şüphesiz biz Allah’a aidiz ve muhakkak ki O’na döneceğiz,*” anlamındaki kısmı söyleyip bu inancına uygun bir şekilde teslimiyet hâli ortaya koymasını ifade eder.⁶⁹ Dolayısıyla istircâ, “bir musibet, âfet veya üzüntü esnasında ilâhî takdire rıza gösterip Allah’a sığınmak suretiyle teselli bulmayı ortaya koyan söz ve davranışları” belirtmek için kullanılan bir kelimedir.⁷⁰

Zemahşerî, istircâ kavramını “önünde sonunda Allah’a döneceği şuurunda olmak, bunu ikrar ile O’na teslim olup boyun eğmek”⁷¹ şeklinde tanımlar. Kurtubî (öl. 671/1273) de benzer bir ifadeyle istircânın Allah’a teslimiyet olduğunu söyler ve aynı zamanda bu kelimenin manasının işin hassasiyetini gerektiği şekilde kavramak olduğunu belirtir. Ona göre bu kelimeler, çeşitli sıkıntılara maruz kalan kimseler için Allah’ın kullarına ihsan ettiği bir sığınak ve korunak hükmündedir.⁷² Dolayısıyla istircâ eden, Allah’tan gelene ve O’nun hükmüne rıza gösteren ve buna itiraz etmeyip Rabbine sığınan kimsedir ki bu müminlere ait bir niteliktir.⁷³

Müfessirler, söz konusu âyetin ilk bölümünde geçen “*Innâ lillâh*” ifadesiyle müminin canının, malının ve tüm varlığının Allah’a ait olduğunu ikrar ettiğini belirtirler. Ayrıca bu sözle onun, kendisini yoktan var edenin Allah olduğunu ve

⁶⁸ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 2/490; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Ivaz Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 1/235-237; Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1/339; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 8/114, 115, 117.

⁶⁹ Hayati Hökekleli, “İstircâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/705, 706; İsfahânî, *el-Müfredât*, 343.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/706, 707.

⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/467.

⁷³ Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler*, 79.

herşeyin O'nun dilemesi ile gerçekleştiğini kabul ettiğini ve Allah'ın emrine tam bir teslimiyetle boyun eğdiğini dile getirdiğini söylerler.⁷⁴ Dolayısıyla mümin bu ifadesiyle Allah'ın vahdâniyetini tasdik etmekte ve her şeyin yalnızca O'nun kudretiyle meydana geldiğini ilan etmektedir. “*Innâ lillâh*” bir yönüyle yok olmayı, bir yönü ile de ebedî kalmayı ikrardır.⁷⁵

İstircânın ikinci kısmında yer alan “*Ve innâ ileyhi râciûn*” ifadesiyle ise kul öldükten sonra diriltileceğinin farkında olduğunu itiraf etmektedir. Bu sözü söylemek suretiyle mümin Allah'tan kendisine gelene, kaza ve kadere rıza göstermekte, âhiretin ve O'nun huzuruna dönüşün hak olduğunu tasdik etmektedir. Ölümün ve ardından diriltip hesaba çekilmenin bilincinde olan insan böylelikle Allah'tan gelen her hükme rıza gösterir.⁷⁶ Gayret göstermesi gereken durumlarda gayretini eksik etmez; ancak gücünün değiştirmeye yetemeyeceği hususlarda da isyan etmeden teslimiyetle Rabbine dayanır ve mükâfatını yalnız O'ndan bekler.⁷⁷

Başa gelen sıkıntı ve meşakkatleri bir sınav olarak kabul edip sabır, metanet ve teslimeyetle bunlarla başa çıkmanın önemine ilişkin çok sayıda hadis de mevcuttur.⁷⁸ İstircâ âyetinin izahı sadedinde tefsir kitaplarında da yer alan bu hadislerde⁷⁹ Allah Resûlü'nün bir musibete maruz kalan müslümanın isyan etmeyip istircâ cümlesini okuyarak ilâhî takdire razı olması, başına gelen felaketler sebebiyle Rabbi'nden mükâfat bekleyip bunları def etmesi ve yerine hayırlar ile güzellikler ihsan etmesi için dua etmesi durumunda mutlaka dileğine kavuşacağı, Allah

---

⁷⁴ Ebû İshâk İbrâhim b. Seri ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhû* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/231; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/707; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/280, 281; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/133; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/467, 468; Yazır, *Hak Dini* 1/549, 550.

⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/706; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/280-283; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/468.

⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/706, 707; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/280-283.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/133.

⁷⁸ Örnek olarak bk. Heyet, *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 5/11-13.

⁷⁹ Örnek olarak bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/207; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/141; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/467, 468; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 2/129-132; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/467, 468.

Teâla'nın onu uğradığı bu musibete oranla daha hayırlı imkânlarla eriştireceği bildirilmektedir.⁸⁰

Bazı rivâyetlerde ayağa batan bir diken gibi en küçük acının dahi musibet sayıldığı,⁸¹ ister küçük ister büyük olsun, müminin başına gelen her bir sıkıntının, işlenen kusur ve günahlara kefarete olarak değerlendirileceği bildirilmektedir. Bilhassa yakınlarını yitirenlerin Allah'ın takdirini sabırla ve metanetle karşılamalarının değerini ifade eden ve bu sırada istircâda bulunmayı tavsiye eden hadisler vardır.⁸² Ancak bu kayıplar neticesinde üzümlü feryâd ü fîgan etmeden ağlamak insan ruhunun doğal bir hâli olarak nitelendirilmiş, bunun rıza, sabır ve istircâyâ aykırı olmadığı belirtilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de sevdiklerini kaybettiği anlarda hüznünü davranışlarıyla ortaya koymuş ve küçük yaştaki oğlu İbrâhim'in ölümü üzerine gözyaşı dökmüş, "Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Ancak biz Rabbimizin razı olacağı şeylerden başkasını söylemeyiz."⁸³ demiştir.

Müfessirler bu âyetin tefsiri bağlamında kişinin musibetler karşısında sadece diliyle "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" demesinin yeterli olmayacağını, kalbinin de devreye girmesi gerektiği belirtirler. Bunun da ancak kalbin varoluş gayesini düşünmesi, Rabbine rücû edeceğini bilmesi ve Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetleri hatırlamasıyla olabileceğini söylerler. Böyle bir durumda kişi kendisine kalan nimetlerin, kaybedilenlerden çok daha fazla olduğunu görür ve söz konusu musibetler nefisine hafif gelir, Allah'a teslim olur. Dolayısıyla gerçek anlamda istircâ, kişinin niçin yaratıldığını tefekkür etmesi, sonunda Rabbine döneceğini idrak ederek devamlı Allah'ın nimetlerini hatırlamasıyla mümkün olur.⁸⁴

Tasavvufta daha çok rızâ kavramıyla birlikte değerlendirilen istircâ, nefis mertebeleri içinde sâlikin ulaşması gereken nihaî bir makam olarak kabul edilir. Musibet anında Allah'ın takdirine boyun eğmek ve O'na sığınıp hükmüne rıza

⁸⁰ Müslim, "Cenâiz", 3 (No. 918); Tirmizî, "Cenâiz", 36 (No. 1021).

⁸¹ Müslim, "Birr", 49 (No. 2572).

⁸² Tirmizî, "Cenâiz", 36 (No. 1021); "Da'avât", 83 (No. 3511).

⁸³ Buhârî, "Cenâiz", 43 (No. 1303); Müslim, "Fedâil", 62 (No. 2315).

⁸⁴ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/151; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Muhammed Atâ (Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadis, ts.), 1/288.

göstermek sūfî anlayışta önemli bir ilkedir. Böyle bir durumda kul kendi tercihlerini bir tarafa bırakıp Hakk'ın kendisi için yaptığı tercihlere sığınır. Bu da Allah'ın cemâl ve celâl sıfatları karşısında aynı ölçüde hoşnut olmayı, kalpteki huzur ve sükûnet hâlini her iki tecellide samimiyetle koruyup ortaya koymayı gerektirir. Bu anlayışta Allah'ın nimetlerine karşı takınılan tavır ile belâ ve musibetlere karşı sergilenen duruş aynıdır. Dolayısıyla kul, hem nimete kavuştuğunda hem de belâ ve musibetlerle karşılaştığında kalbinde sabır, rıza ve şükür duygularını hissetmelidir.⁸⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse hastalık, fakirlik, korku, savaş, açlık, yokluk ve doğal âfetler gibi zor durumlar karşısında kalan insanların, bireysel ve toplumsal olarak üzerlerine düşen sorumlukları yerine getirdikten sonra istircâda bulunup, Allah'a teslim olmaları ve bunların Allah'tan geldiğini hatırlamaları, onların direncinin artırır. Bunun yanında insanın Allah karşısındaki acziyetini fark etmesini anlamayı sağlar.

3. Bakara Sûresi 156. Âyete Getirilen (Belli Başlı) İşârî Yorumlar

Bir tefsir yöntemi olarak kullanılan işârî tefsir kavramı, âyetlerin zâhirî mânalarının dışında birtakım anlamlar vermek suretiyle Kur'ân'ı açıklamayı ifade eden bir tabirdir. Söz konusu terim, özel olarak mutasavvıfların kendilerine özgü yöntemlerle ulaştıkları Kur'ân yorumları için kullanılır. İşârî tefsirler, âyetlerin lafzî mânalarının dışında başka gizli anlamlara da işaret ettiği anlayışından hareketle ortaya çıkmış tefsir biçimleridir.⁸⁶ Genelde sūfîler/mutasavvıflar tarafından uygulandığı için tasavvufî tefsir olarak da isimlendirilen işârî tefsir,⁸⁷ kapsamlı bir biçimde şöyle tarif edilmiştir: “Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarını kavramış olan muhakkik

---

⁸⁵ Ebû Tâlib Muhammed b. Alî el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/63-75; Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 285-287; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhâlîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Meâruf, 1966), 2/341-380; Ayrıca bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Ihyâü ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 4/624-627.

⁸⁶ Nûreddîn İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Matbaatu's-Sabâh, 1993), 97.

⁸⁷ Nihat Uzun, “Tefsir Disiplini Açısından Bâtınî ve İşârî Yorumun İlmî Değeri”, *Kur'an'ın Bâtınî ve İşârî Yorumu* (İstanbul: Kuramer, 2018), 190.

ulemânın, âriflerin ve bir kısım sülûk erbabının, ilâhî ilhâm ve fetihle âyetleri, zâhir mânalarına ters düşmemek ve onlarla kâbil-i telif olmak kaydıyla, birtakım lafzî veya manevî işaretlerden dolayı zâhirî mânalarından farklı bir şekilde tefsir etmeleridir.”⁸⁸ Bir başka deyişle “işârî tefsir/yorum, “seyrüsülûk ve tasavvuf erbabına görünen ve zâhirî mâna ile uyum arz eden gizli bir işaret sebebiyle, Kur’ân’ı zâhirî mânasının dışında başka bir mâna ile te’vîl etmektir.”⁸⁹ Tasavvuf ehline göre Kur’ân’daki kelime, lafız ya da cümlelerin ilk bakışta zihinde doğan dış mânalarının yanında bunların sûfînin mârifetteki derecesine ve birikimine göre çok daha genişleyen iç anlamları da vardır. Bunlara ulaşmak, kişinin bilgi birikimi ve tefekkür kabiliyetinin yanı sıra ahlâkî mânada olgunluğu da gerektirir.⁹⁰

İşârî tefsir oluşumunun temel dayanağı, âyetleri zâhirî mânalarla kayıtlamanın doğru bir düşünce olmayışı anlayışıdır. İşârî tefsir yapan müfessir, verdiği anlamın dışında bir mâna olmadığını asla iddia etmez. Aksine her şeyden önce zihne zâhir mânanın geleceğini, nasların zâhirî mâna üzerine bina edileceğini, bâtinî (işârî) mânanın da âyette ayrıca mündemiç bulunduğunu söyler.⁹¹ Mutasavvıflar, işaret vasıtasıyla ortaya çıkan yorumun kabulü için onun Kur’ân’ın zâhirî mânaya ve genel anlam bütünlüğüne ters düşmemesini, bunun yanında bir başka nasta bu mânayı

⁸⁸ Yunus Emre Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açardan İşârî Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 38-39. Ayrıca benzer anlamlar için bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2/10; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 19; Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 23/424.

⁸⁹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995) 2/78; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirân* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000), 2/261.

⁹⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Mısır: el-Hey’etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li’l-Kitâb, 1974), 4/224, 225. Ayrıca bk. Uludağ, “İşârî Tefsir”, 23/424.

⁹¹ Yunus Emre Gördük, “İşâri Tefsirin Mahiyeti, Meşruiyeti ve Bâtını Yorumdan Farkı”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 11/2 (2011), 15, 17.

açık ya da dolaylı bir biçimde destekleyecek bir ibarenin var olmasını gerekli görürler.⁹² Ayrıca işârî mâna zâhir anlamın alternatifi değil, tamamlayıcısıdır.⁹³

İşârî tefsirlerin tarihi, yöntemleri, temel özellikleri, kabul şartları, temsilcileri ve eserlerine yönelik akademik düzeyde çok sayıda çalışma⁹⁴ olması hasebiyle burada söz konusu başlıklara değinilmeyip doğrudan araştırma konumuz olan Bakara Sûresi 156. âyete getirilen belli başlı işârî yorumlara işaret edilecektir. Bu çerçevede ilgili yorumlar için öncelikle vefat tarihleri dikkate alınarak belli başlı sûfi müfessirlerin eserlerine bakılacak, bunun yanında bazı temel tefsir kaynaklarında Bakara sûresi 156. âyete yapılan bu tarz yorumlara değinilecektir.

Örneğin ilk sûfi müfessirlerden Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896) Bakara sûresi 155-157. âyetlere ilişkin temel vurguyu sabır kavramı üzerinden ele alır. O, bu âyet grubu içinde sadece “*Sabredenleri müjdele!*” ifadesinin yorumunu yaparak müminlerin kendilerine gelen musibetler karşısında sabrı bir yaşam tarzına dönüştürdüklerini ve onu kendileri için âdet vatan kıldıklarını söyler. Müfessire göre müminler her hâlûkârda Allah için sabretmek suretiyle duydukları lezzet ile müjdeye nail olmuşlardır.⁹⁵ Bu bağlamda Tüsterî bu ifadeyle bir önceki âyette yer aldığı üzere, farklı şekillerde imtihana tabi tutulan müminlerin, karşılaştıkları her hadisenin karşısında sabırla mukavemet göstererek Hak’tan gelene rıza gösterdiklerini belirtir.

Bir başka sûfi müfessir Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 412/1021), tasavvuf ehlinin Kur’ân âyetlerine ilişkin yorumlarını içeren ilk kapsamlı eseri olan *Hakâiku’t-Tefsîr*’inde “*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz*

---

⁹² Ali Akpınar, “İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)’nin Besmele Tefsiri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 56-57.

⁹³ Hüseyin Çelik, *Kur’ân’a İşârî Yaklaşımlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 40.

⁹⁴ İşari tefsir hakkında bilgi için bk. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974); Yunus Emre Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013); Mahmut Ay, “İşari Tefsiri Yeniden Düşünmek”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* 24 (2011), 103-148; Şaban Karasakal, *Kur’an’ın İşârî Yorumu-Kâdi Senâullah Pânîpetî’nin et-Tefsîru’l-Mazharî isimli Tefsiri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016); Uzun, “Tefsir Disiplini Açısından Bâtîmî ve İşârî Yorumun İlmî Değeri”, 181-237; Hüseyin Çelik, *Kur’an’a İşârî Yaklaşımlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021).

⁹⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 32.

O'na döneceğiz.”⁹⁶ âyetini benzer bir biçimde yorumlayarak bu ifadenin, kişinin kısmetine rıza göstermesine ve karşılaştığı her türlü zorluk ve musibetler karşısında sabır ve metanetle Allah'a sığınmasına, yani istircâda bulunmasına işaret ettiğini söyler.⁹⁷

Abdülkerîm el-Kuşeyrî (öl. 465/1072) ise bu âyeti, bir önceki ve bir sonraki âyet grubu ile birlikte bir bütün olarak tefsir eder. Müfessir, bu âyetleri Allah'ın mülkünde dilediği şekilde tasarruf etme, kadere rıza, sabır, teslimiyet ve imtihan bağlamında değerlendirerek açıklar. O, müminin gerçek karakterinin ve kendisinde var olan birtakım değerlerin ortaya çıkması için belâ ve musibetlerle denenmesinin gerekli olduğunu söyler. Aynı zamanda bu durumun kalplerin dünyevî arzuların arındırılmasına ve nefsin tezkiye edilmesine vesile olacağını belirtir. Nitekim müfessir, Bakara sûresi 155. ve 156. âyetlerin tefsirinde önce imtihan vurgusuna dikkat çeker ve ardından Allah'ın müminlerin şükürlerini ortaya çıkarmak için onları nimetle, sabırlarını izhar etmek için de belâ ve musibetlerle sınadığını belirtir. Yine Allah'ın kalplerin arınması için korkuyla, bedenlerin temizliği için açıklıkla, nefislerin tezkiyesi için mal noksanlığıyla ilâhî katındaki mükâfat için canlara yönelik musibetlerle ve daha fazlasıyla ödüllendirmek için ürünlerin yitirilmesiyle imtihan ettiğini belirten müfessir, âyetin son kısmında yer alan “*Sabredenleri müjdele!*” ifadesinin ‘Allah'ın yaptığı şeyler hususunda ilâhî takdirine hiçbir biçimde itirazı olmayanları müjdele!’ anlamına geldiğini söyler. Gayba ait yükümlülüklerin mal, can veya yakınlarla yerine getirilebileceğini zikreden Kuşeyrî, malını Allah için vakfeden kişinin kurtuluşa ereceğini belirtir. Ona göre “Kim ki, Allah'ın hükmünün karşısında nefsini feda ederse onun için yüksek dereceler vardır. Yine kim ki, yakınlarının başına gelen musibetlere karşı sabrederse, onu Hakk'a yaklaştıracak ecirler vardır. Aynı şekilde kim de canını O'ndan sakınmazsa kesintisiz vuslat vardır.”⁹⁸

⁹⁶ el-Bakara 2/156.

⁹⁷ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmran (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2001), 70.

⁹⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 1/79.

Kuşeyrî, ele aldığımız âyette geçen “Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde” ibaresini bir önceki âyetin son bölümünde geçen “Sabredenleri müjdele!” ifadesine hamlederek ‘Sabreden kişilerin kendilerine bir belâ ve musibet geldiğinde bu durumu sabırla, şükürle, sevinç ve hatta övünçle karşılayacaklarını belirtir. Ona göre eşyayı Hakk’ın mülkü olarak müşahede eden kimse, bu durumda kendini O’nunla hükmü arasında bir yabancı olarak görür. Zira mahlûkatı yaratan, onun üzerinde diğer yaratılmışlardan çok daha fazla hak sahibidir.⁹⁹

Kuşeyrî burada kişinin musibetlere mi takılıp kaldığı yoksa onları gönderene mi yöneldiğine dikkat çeker. Nitekim ona göre musibete odaklanan kimse, kendisini Allah’a ait ve O’na yönelmiş olarak görür. Ancak belâyı vereni gören ise olup bitenin Allah’tan geldiğini ve her şeyiyle O’na bağlı bir kul olduğunu bilir. Müfessire göre Allah için olan ile Allah ile olan arasında büyük fark vardır. Şöyle ki “Allah için olan sabreder ve durur. Allah ile olan ise tercih etme ve karar verme iradesini kaybetmiştir. Allah onu yerinde bırakırsa kalır, yok ederse yok olur, hareket ettirirse hareket eder ve durdurursa durur. Böylece o, kendi tercihlerinden koparak Allah’ın kudretiyle yönetilmeye başlamış olur.”¹⁰⁰ Kuşeyrî, bu gruptaki son âyette yer alan “İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir...” âyetinin tefsirinde, belâ ve musibetler karşısında sabreden kimselerin, kendilerine lutfedilen bağışlama sebebiyle sabretme ve ilâhî takdire rıza gösterme sınırında durma mertebesini elde ettiklerini ifade eder.¹⁰¹

İranlı sûfî müfessirlerden Rûzbihân-ı Baklî (öl. 606/1209) sadece bâtinî/işârî mânalara yer verdiği *Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kur’ân* isimli işârî tefsirinde yöntem olarak diğer bazı müfessirlerde olduğu gibi Bakara sûresinin 155-157. âyetlerinin tefsirini birlikte yapar. Önce 155. âyette geçen korku ile imtihan olma hususuna değinen Baklî, bunun yedi kısma ayrıldığını söyleyerek söz konusu âyeti korku kelimesine yüklediği bu anlamlar üzerinden izah eder. Baklî’ye göre âyette yer alan korku ile kastedilen anlamlar şunlardır: “Can korkusu, şeytan korkusu, kâfirlerden korku, cehennem ateşinden korku, ayrılık ve terk etme korkusu, büyüklük

---

⁹⁹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/79.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/79.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/79.

korkusudur.” Ona göre bütün bu sayılanlar tasavvuftaki makâmât ağaçlarının ve yüksek derecelere ulaşmanın meyveleridir.¹⁰²

Baklî’ye göre sayılan tüm bu korkular, Allah’ın veli kullarının vahdet meydanındaki sırlara olan yolculuğunda karşılaştığı imtihanlardır. Allah, hakkı müşahede isteği hususundaki iradelerini ortaya çıkarmak için bu sıfatlarla veli kullarını imtihan eder. “*Sabredenleri müjdele*” ifadesine muhatap olanlar da Allah’ın kendilerini imtihana tabi tutup da bu süreci muvaffakiyetle tamamlayan ve böylece maksatlarına erişen kimselerdir. Musibetlere maruz kalan Allah dostları, Allah’ın kahrından O’nun lütfuna sığınır. Kendilerini Hakk’a teslim ederler de Allah onlar için artık dilediğini yapar. “*Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz.*” sözü ise Allah’ın bu has kullarını anlatmaktadır. Sonraki âyette de artık onlar için imtihanın kaldırılarak Hakk’ı müşahede etme bereketine ve ilâhi lütuf ve rahmete kavuştukları anlatılmaktadır.¹⁰³

Görüldüğü gibi Baklî ilgili âyeti zâhir anlamının dışında işârî açıdan yorumlayarak âyette zikredilen imtihan aşamalarının tasavvuftaki yüksek makamlara çıkmanın basamakları olduğunu söyler. Ona göre Allah’ın veli kulları vahdet sırlarına erişmek için birtakım korkularla sınanırlar. Onlar bu süreçte Allah’ın kahrından lütfuna sığınarak kendilerini bütünüyle Hakk’a teslim ederler. “*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*” ifadesi de bu kimseleri anlatmaktadır.

Mefâtîhu’l-gayb isimli tefsirinde yer yer işârî te’villere yer veren Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) bu âyeti öncesiyle irtibatlı olarak izah eder ve 155. âyetin son kısmında zikredilen “*Sabredenleri müjdele*” ifadesinin bu âyette vuzuha kavuşturulduğunu, insanın nasıl sabredeceğinin ve bu müjdeye nasıl nâil olacağını ilgili âyette açıkladığını belirtir. Musibetlerin bazen Allah tarafından bazen de kullardan gelebileceğinin altını çizen müfessir, bunların neler olabileceğine dair önceki âyetle de bağlantılı farklı açıklamalara yer verir. “*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde...*” ifadesinde zikredilen musibetleri âyette Allah’ın kendisine bizzat nispet etmediğini aksine umumi kıldığını belirten Râzî, ilgili âyetin zâhirine ve

¹⁰² Ruzbihân el-Baklî, *Arâisü’l-beyân fi hakâiki’l-Kur’ân* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008), 1/68.

¹⁰³ Baklî, *Arâisü’l-beyân*, 1/69.

muhtevasına göre hem Allah'tan gelen hem de kuldan kaynaklanan her türlü musibet ve zararın bunun kapsamına girdiğini söyler. Ona göre her iki durumda da kula sorumluluk düşmektedir.¹⁰⁴

Râzî, Allah tarafından gelen musibetlerin ya bir sevaba ulaşmak veya bir adaleti yerine getirmek yahut bir hayır ve maslahat için hikmet gereği kullara verildiğini belirtir. Çünkü müfessire göre âyetin devamında gelen “*Doğrusu biz Allah’a aidiz.*” kısmı buna işaret etmektedir. Zira kişinin Allah’a karşı kulluğunu dile getiren böyle bir ikrarda bulunması, onun bütün işleri Hakk’a havale etmesi ve imtihan edilen şeylerde O’nun kazasına rıza göstermesi anlamını içermektedir. Râzî, kulun başına insanların neden olduğu bir belâ ve musibet geldiğinde de istircâda bulunup durumu Allah’a havale etmesi, kinine ve öfkesine yenilerek intikam gibi helal olmayan yollara başvurmaması gerektiğini söyler.¹⁰⁵

Râzî, Allah’a dönüşün (istircâ) ne anlama geldiğini kendi işârî yorumları yanında bu çerçevede naklettiği bazı görüşlerle izah eder. İlk dönem sûfî müelliflerden Ebûbekir el-Verrâk’ın (öl. 280/893) ilgili âyetin ilk kısmında yer alan “*Biz Allah’a aidiz*” ifadesi ‘Bizim Allah’ın mülkü olduğumuzu itiraftır.’, “*Kuşkusuz O’na döneceğiz*” kısmı ise öleceğimizin ve fani olacağımızın ikrarıdır” sözünü nakleden Râzî, devamında söz konusu âyeti işârî açıdan şu şekilde te’vil eder: “Bil ki Allah’a dönmek bir mekâna ya da herhangi bir yöne geçmek anlamında değildir. Çünkü bu Allah için imkânsızdır. Daha doğrusu bundan maksat, kulun Allah’tan başka hiç kimsenin hüküm sahibi olamayacağı bir yere varacağıdır. Bu da âhîret yurdudur. Çünkü o zaman onlara ne bir kimse fayda verebilecek ne de bir zararı savuşturabilecektir.”¹⁰⁶ Dolayısıyla Râzî’ye göre istircâ, kulun işini Allah’a tefviz etmesi, imtihan anında nefisini kontrol ederek O’nun hükmüne razı olması demektir.

Diğer taraftan Râzî, “*İnnâ lillâh*” sözünün kulun o anda başına gelen bütün musibetlere razı olduğuna; istircânın ikinci kısmı olan “*Ve innâ ileyhi râciûn*” ifadesinin ise kulun o anda ve ileride başına gelmesi muhtemel her şeye rıza gösterdiğine, kendisinden sâdır olacak fiillere karşılık Allah’ın kendisini

---

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/170.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/170.

¹⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/171.

mükâfatlandıracağına, bu nedenle başına gelen musibetlerde işin neticesini Allah'a havale etmeye, O'nun kendisine zulmedenlerden intikamını alacağına inandığına delâlet ettiğini belirtir. Ayrıca kişinin, Allah'ın âhirette kendisine vadettiği mükâfattan razı olarak nefisini zelil kıldığını vurgular.¹⁰⁷ Râzî'nin ilgili âyete yönelik yaptığı bu yorumlarda da hikmet, sabır, Allah'a sığınma, rıza, teslimiyet, tevekkül ve Allah'ın mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunması gibi hususların öne çıktığı görülmektedir.

Sûfî müfessirlerden Necmeddîn-i Dâye (öl. 654/1256), *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye* isimli eserinde Bakara sûresinin 156. âyetinde sabreden kimselerin temel niteliklerinin zikredildiğini söyler. Müfessire göre bunlar ister ihtiyarî isterse zorunlu olarak bir musibete maruz kalsınlar, her hâlükârda "*innâ lillâh*" demek suretiyle hakiki anlamda kendilerine ait bir vücûdlarının var olmadığını, aksine mecâzî anlamda bir varlıklarının bulunduğunu ilan ederler. Çünkü gerçek anlamda mâlik ve varlık sahibi sadece Allah'tır. Bu kimseler "*Ve innâ ileyhi râciûn*" demek suretiyle kendi mecazi varlıklarını indî makamda hakikî varlığa ulaşmak için feda ederler. Böylece onlar Hakk'ın cezbesine kapılarak kurtuluşa ererler, aynı zamanda güzel ahlâk sahibi olurlar. Ki bu da sabır dediğimiz erdemdir.¹⁰⁸ Görüldüğü gibi Necmeddîn-i Dâye, musibetlere sabırla göğüs gerip her durumda bütün varlıklarının Allah'a ait olduğunu dile getiren kimselerin kendilerine ait bir vücûdlarının olmadığını ikrar ettiklerini söyler. Ona göre bu kimseler bütün kayıtlarından kurtularak safileşir ve böylece güzel bir karaktere kavuşurlar.

Bir diğer sûfî müfessir Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî (öl. 920/1514 [?]), *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye* isimli eserinde yer verdiğimiz diğer yorumlardan farklı olarak söz konusu âyetleri daha çok vahdet-i vücûd nazariyesi açısından te'vil etmiş, bununla birlikte ilgili âyete kısmen zâhir anlamlar da yüklemiştir. O daha önce zikretmiş olduğumuz müfessirlere benzer bir şekilde Bakara sûresi 156. âyeti bir önceki âyet ve sonraki âyet grubuyla birlikte te'vil eder.

¹⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/154.

¹⁰⁸ Ebû Bekr Necmüddîn-i Dâye, *et-Te'vilâtü'n-necmiyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, 1/260).

Ona göre bir önceki âyette imtihan konusu olarak zikredilen “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınyacağız...*” ifadesi zâhir anlamının dışında şu mânalara gelmektedir: “Allah’a yemin olsun ki biz, sizin tevhd-i zât mertebesindeki duruşunuzu ve istikrarınızı, kesret ve ikilik duygusu hissettiren yangın, boğulma, düşmanlar gibi harici sıkıntılardan dolayı ortaya çıkan korkuyla; hırs, arzular/emeller, cimrilik, haset gibi dâhili sıkıntılardan hâsıl olan açlıkla; doğal olarak kalbinizin meylettği mallardan eksilterek; kendileriyle övündüğünüz çoluk-çocuk, kavim-kabile ve yakınlarınızın canını alarak ve düşmanlarınıza karşı gösteriş yapıp üstün gelmeye çalıştığımız ürünlerinizi, gelirlerinizi kısarak deneriz.”¹⁰⁹

Nahcuvânî’ye göre “*Sabredenleri müjdele*” âyetinin anlamı ise “Ey Resuller en ekmeli! Tevhid ehlinde olup da sabredenleri müjdele.” şeklindedir. O, daha sonra Bakara sûresinin 156. âyetinin te’vilini şu şekilde yapar: “Onlar kendilerine bir musibet geldiği zaman lisan-ı cem ile “*Biz Allah’a aidiz*” derler. Bunun anlamı “Biz neş’e-i ûlâda (bu âlemde) Allah’ın esmâ-i hüsnâ’sı ve sıfât-ı ulyâ’sı ile mütecellî olup vâhid ve ehad olan Allah’ın gölgeleri hükmündeyiz. Bu dünya hayatındaki yaşantımız son bulduktan sonra da gölgenin gölge sâhibine dönmesi gibi yine O’na geri gideceğiz.”¹¹⁰

Nahcuvânî, bir sonraki âyette “*İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.*” ifadesinde zikri geçen ‘rahmet ve hidâyete ulaşmış olan kimselerin’ daimi olarak tevhid makamlarında sapaşağlam duran, teslimiyet ve tefviz (işleri Hakk’a teslim etme) ipine sarılmış bulunan saîd kimseler olduğunu belirtir. Çünkü ona göre gerçek mânada hidâyete eren kimseler bunlardır. Zira müfessire göre bu kimseler mebde-i hakîkiye ve menzil-i asliye erişmiş olanlardır.¹¹¹

Görüldüğü gibi Nahcuvânî, ilgili âyetleri bütünüyle işârî açıdan yorumlar ve insanı Hakk’ın esmâ ve sıfatlarının yeryüzündeki bir yansıması ve gölgesi olarak

¹⁰⁹ Ni’metullah b. Mahmûd en-Nahcuvânî, *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye* (Dârülhilâfetilaliyye: Matbaa-i Osmaniye, 1325), 1/58.

¹¹⁰ Nahcuvânî, *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye*, 1/58.

¹¹¹ Nahcuvânî, *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye*, 1/58.

değerlendirir. Dünya hayatı sona erdiğinde gölgenin gölge sahibine rücûu gibi kişi de sonunda Allah'a vuslat edip O'na dönecektir. Nahcuvânî, Allah'ın seyrüsülûk sâlikinin tevhd-i zât mertebesindeki istikrarını denemek için bazen kişiye ikilik duygusu hissettiren kesret âlemindeki birtakım olaylarla, bazen de kalbin meylettği dünyevî nimetlerden noksanlaştırma ile sınava tabi tutabileceğini söyler. Kişi maruz kaldığı bu musibetler karşısında cem makamında¹¹² bulunmanın zevkiyle Allah'a ait olduğunu söyler ve böylece kendisinin Hakk'ın esmâ ve sıfatlarının bu âlemdeki tecellilerinden biri olduğunu ikrar eder. Böylece o, Allah'ın fiilleri karşısında kulun tam bir teslimiyet göstermesi ve O'na sığınmasının gerekli olduğunu vurgular. Müfessire göre Allah'ın rahmet ve hidâyetine ulaşmış olan kimseler işte bu tevhd-i zâtta istikrarlı duruşunu muhafaza edenlerdir. Çünkü onlar hakikate ermiş ve asli menzillerine ulaşmış kimselerdir.

Faslı sûfi müfessir İbn Acîbe¹¹³ (öl. 1224/1809), *el-Bahrü'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd* isimli eserinde istircâ âyetinin tefsiri sadedinde musibetin ister kişinin malına, ister bedenine, ister arkadaşına isterse bizzat kendisine gelsin, onun her hâlükârda “*İnnâ lillâh*” demek suretiyle Hakk'ın bir kölesi ve mülkü olduğunu ve O'nun dilediğini yapabileceğini itiraf etmesidir.¹¹⁴

Bir diğer müfessir Âlûsî (öl. 1270/1854), *Râhu'l-Meânî* isimli eserinde Bakara sûresi 153-157. âyetlerini rivayet ve dirâyet yönünden tefsir ettikten sonra *işârî yorumlar ve te'vil* başlığı altında aynı âyetlerin tasavvufî açıdan da yorumlarını yapar. Âlûsî'ye göre Bakara sûresi 156. âyette geçen “*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde ...*” ibaresi, “İçlerinde daima gerçekleştirdiğim tasarruflarımın bir parçası olarak başlarına bir musibet geldiği zaman, kudretimin etkilerini, daha doğrusu sıfatımın tecellilerinin nurlarını müşahede ederler.” anlamına gelmektedir. Müfessire göre

¹¹² Cem makamı hakkında bilgi için bk. Eyyüp Akdağ, “Sûfi İliminde Hakikî Tevhid ve Hakikî Kulluğun İfadesi: Cem' ve Tefrika (Fark) Kavramları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/44 (2020), 201-224.

¹¹³ Hayatı için bk. Mustafa Kara, “İbn Acîbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/294-295.

¹¹⁴ Ebü'l-Abbas Ahmed İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, nşr. Hasan Abbas Zeki (Kahire: y.y., 1999), 2/185.

“Doğrusu biz Allah’a aidiz...” ifadesi, “teslim olurlar, benim mülküm olduklarına ve benim kendileri üzerinde tasarrufta bulunduğuma kesin olarak inanırlar” demektir. “Kuşkusuz O’na döneceğiz...” sözü ise “Bende fenâ bulurlar, Benimle Bende yok oluşlarını müşahede ederler.” demektir.¹¹⁵

Âlûsî de daha önce söz konusu âyete ilişkin zikretmiş olduğumuz işârî yorumlarda görüldüğü üzere musibetler karşısında Allah’a sığınmanın ve sabırla bunlara tahammül etmenin önemine vurgu yapar. O, dünyevî anlamda verilen imkanların ya da maruz kalınan belâ ve musibetlerin, kişinin iç dünyasında bir takım tortular bırakabileceğini, bunun için kişinin arınma sınavına girmesi gerektiğini belirterek nefis tezkiyesine işaret eder. Korku, açlık, ürünlerden ve canlardan azaltma gibi nefse ağır gelen bu tür musibetlerle karşılaşan ve bunlara sabır ve teslimiyetle karşı koyanların bu arınma sınavından başarı ile çıkarak safileşeceklerini belirtir. Böylece onların kalbin keşif ve irfanîyetinden, ruhî anlamdaki müşahedelerden lezzet alabileceklerini söyler. Âlûsî, Allah sevgisinin lezzetiyle ve O’nun iradesine teslim olmanın inancıyla kendi alışkanlıklarını terk eden kimselerin, Hakk’ın sıfatlarının tecellilerini müşahede ederek “*İnnâ lillâh*” demek suretiyle Allah’a teslim olduklarını ve O’nun mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunacağına gönülden iman ettiklerini söyler. Ona göre “*ve innâ ileyhi râciûn*” ifadesiyle kul, Hak ile Hak’da fânî oluşun müşahedesini dile getirir.¹¹⁶

Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşamış sûfî müfessirlerden biri olan İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) de söz konusu âyeti öncesi ve sonrasıyla bir bütünlük içinde tefsir eder ve konuyu imtihan, sabır, Allah’a sığınma ve tefvîzî’l-umûr bağlamında değerlendirir. Bursevî, Allah’ın Bakara sûresi 155. âyette, kullarını belâyâ sabredip kazalara rıza gösterip göstermeyeceğini tespit etmek için imtihan ettiğini belirtir. Çünkü ona göre belâ, mihenk taşı gibi nefislerdeki cevherleri ortaya çıkaran bir ölçüdür. Daha sonra âyette geçen imtihan konularının ne anlama geldiğini açıklayan Bursevî, müminlerin kendilerini hazırlayıp şartlandırmaları ve başlarına geldiğinde de kolaylıkla sabretmeleri için Allah Teâlâ’nın “deneme” mâhiyetinde bu gibi hâdiselerin vuku bulacağını onlara önceden haber verdiğini

---

¹¹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2/24.

¹¹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2/24.

söyler. Çünkü aniden ortaya çıkan beklenmedik bir duruma sabır, vukû bulacağı bilinene sabretmekten çok daha zordur.¹¹⁷

Daha sonra Bakara sûresi 156. âyetin tefsirine geçen Bursevî, bu âyetin te'vili sadedinde şöyle söyler: “Kul elinde bulunan her şeyle birlikte efendisine aittir. Allah dilerse sahip olduğumuz şeyleri bize bırakır, dilerse geri alır. Fakat tüm bunlar, O'nun mülkü olduğu için biz asla sızlanmayız, sabrederiz. Yaşarsak rızığımız O'na âittir. Ölürsek dönüşümüz O'nadır. O, bizim mükâfatımızı verecektir. Biz onun hükmüne razıyız. Rabbimizin bize verdiği her şey O'nun fazlındandır.”¹¹⁸

Bursevî'ye göre bu âyette geçen “*Biz Allah'a âidiz.*” sözüyle kul, Allah'ın tek mâlik olduğunu ve her şeyin mülkiyetinin O'na ait bulunduğunu, “*Ve biz O'na döneceğiz.*” sözüyle de nefsinin helâke maruz olacağını ikrar ettiğini belirtir. Müfessir daha sonra isim vermeden Râzî'nin de âyete ilişkin yaptığı şu yorumu nakleder: “Allah'a dönmek, bir yöne veya bir yere intikalden ibâret değildir. Çünkü böyle bir durum, mekândan ve cihetten münezzehten olan Allah için muhaldir. O halde bu dönüşten maksat, Allah'tan başka hükmetmeye kimsenin hakkı olmadığı bir yere varmaktır. Burası da âhiret yurdu. Orada ne hakikaten ne de mecazen Allah'tan başka hiçbir hâkim yoktur.”¹¹⁹

Öte yandan yalnızca dil ile istircâda bulunup “*Innâ lillâh ve innâ ileyhi râciun.*” âyetini okumanın sabretmiş olmaya kifâyet etmeyeceğini belirten Bursevî, sabredenlerden olmak için insanın mutlaka niçin yaratıldığını düşünerek Allah'ın bütün tekliflerine boyun eğmesi, aldığı ve verdiği her şeyde kalben O'nun kaderine ve kazâsına teslim olması gerektiğini belirtir. Bunu da şu veciz cümleleri ile ifade eder:

“*Bütün mülk ve hükümranlığın Allah'ın olduğuna iman eden kimse, nasıl olur da kendi mülkünde O'nunla çekişmeye kalkışır ve kazâsına râzı olmaz?*”¹²⁰

¹¹⁷ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 1/260.

¹¹⁸ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 1/260.

¹¹⁹ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 1/260.

¹²⁰ Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 1/261.

Müfessir, akabinde mülk âlemindeki her şeyin Allah'a ait olduğunu düşünmenin, kişiye Allah'ın nimetlerini ve Allah'ın ihsan ettiği geriden aldığından kat kat fazla olduğunu hatırlatacağından bahseder. Bu bilgiye erişen kişinin artık ne Allah'a karşı gelebileceğini ne de sızlanabileceğini ifade eder.¹²¹

Bursevî de söz konusu âyetlerin yorumunda temel vurguyu Allah'a teslimiyet üzerinden yapar. Belâ ve musibetlerin insanın iç dünyasında var olan cevherleri ortaya çıkarmak için elzem olduğunu belirtir. Bütün bunların karşısında kula düşen sabır, teslimiyet ve rızadır. Ona göre Allah mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Çünkü mâlikü'l-mülk olan O'dur. Böyle olunca Allah'tan gelen hadiseler karşısında kula sızlanmak ve şikâyetle bulunmak düşmez. Çünkü O, aldıklarını rahmet ve merhametiyle ziyadesiyle geri verecek, kula hesapsız mükâfatlar ihsan edecektir.

Son olarak söz konusu âyete ilişkin işârî te'viline yer vereceğimiz müfessir Elmalılı Hamdi Yazır'dır (öl. 1942). O, zaman zaman işârî yorumlara da yer verdiği *Hak Dini Kur'ân Dili* eserinde Bakara sûresi 156. âyet hakkında bazı işârî yorumlara işaret eder. Yazır ilgili âyetin tefsirine bir önceki âyetin son kısmında yer alan "Sabredenleri müjdele" ibaresiyle başlar ve bu bağlamda şöyle bir mâna verir: "Ey Muhammed! Sen sabredenleri müjdele. O sabredenler ki kendilerine bir musibet isabet ettiğinde, yani 'Mümine eza verecek her şey onun için bir musibettir' hadisi gereği ezâ verecek bir zarara maruz kaldıklarında 'Biz, her halde Allah'ın ve behemehal O'na dönüp varacağız.' diye Allah'a teslim olduklarını arz edip teselli bulmuş olarak sabrederler."¹²²

Elmalılı, onların bunu sadece dil ile değil, yaratılış gayesini düşünerek bütün kalbiyle söylediklerini belirtir.¹²³ Ona göre "İnnâ lillâh" ifadesinde mal, can kısaca her şeyin Allah'a ait olduğu, mülkünde dilediği gibi tasarruf hakkının bulunduğu, O'nun tasarruflarından hiçbirine itiraz edilemeyeceğinin itirafı ile ilâhî kaza ve kadere

---

¹²¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/261.

¹²² Yazır, *Hak Dini*, 1/548, 549.

¹²³ Yazır, *Hak Dini*, 1/549.

rızayı izhar etme vardır. Müfessire göre böyle bir sözü söyleme makamı Hakk'ın katında çok büyük bir mertebe olup buna ulaşan nefse '*nefs-i râdiye*' denir.¹²⁴

Elmalılı'ya göre "*Ve innâ ileyhi râciûn*" demek ise "Biz dönüp dolaşıp sonunda mutlaka Allah'a rücû edeceğiz. Başlangıçta yok iken Allah'tan geldiğimiz gibi sonuçta da yine O'na varacağız." diye suret olan vücûd-i müstearımızın ölümle sona ereceğine iman ve bu imanla birlikte gayenin mutlak mânada bir yokluk olmayıp külli bir buluşma olacağına iman etme ve bu imanla Allah'ın katında kendisinden razı olunma ümidini izhar etme vardır." O, bu makama '*nefs-i mardiyeye*' makamı denildiğini belirtir ki, bu da "arzu edilen gaye ve mertebelerin en üstünü olan en büyük rızadır. Lezzetlerin en büyüğü de rıza lezzetidir."¹²⁵

Müfessire göre kişinin nefsi önce '*nefs-i emmâre*' mertebesinde iken, dinî malûmat ve Hz. Muhammed'in ahlâkı ile mesafe katederek ikinci mertebede '*nefs-i levvâme*', üçüncüde '*nefs-i mutmainne*'ye yaklaşır, dördüncüde '*nefs-i râziye*', beşincide '*nefs-i mardiyeye*' derecesine ulaşır ki Fecr sûresindeki "*Ey huzur içinde olan nefis! Sen Rabbinden razı, o da senden razı olarak Rabbine dön.*"¹²⁶ hitâb-ı ilâhîsi bunun bildirimidir. Râzî ve Bursevî'nin da belittiği gibi âyette zikredilen *dönüşün* herhangi bir mekân ya da cihete intikal etmek olmadığının altını çizen Elmalılı, çünkü Allah'ın yön ve mekândan münezzehe olduğunu söylemektedir.

Buradaki rücû' ile kastedilen anlamın üç mânaya hamledilmesinin ihtimal dahilinde olduğunu belirten müfessir, bunlardan ilkinin nefsimiz hakkında bir ikrâr-ı fenâdan kinâyeye olduğunu, ikincisinin ikrâr-ı bekâ, sonuncusunun ise bir yönden fenâyı, bir yönden bekâyı ikrar etmek demek olduğunu söyler. O, bunların içinde doğru olan görüşün üçüncüsü olduğunu söyler. Bu da hepimizin zâtının yok oluşuyla (fenâyı-ı zâtî) Allah'ın bâkî olduğunu (bekâbillahı) ikrar etmektir.¹²⁷ Müfessir, "nasıl ki bir zamanlar dış âlemde olmayıp da ilm-i ilâhîde var idiysek, aynı şekilde bunun gibi yok olup sadece Rabbimizin ilminde ve sadece O'nun hükmünde

¹²⁴ Yazır, *Hak Dini*, 1/549.

¹²⁵ Yazır, *Hak Dini*, 1/549, 550.

¹²⁶ el-Fecr 89/27-28.

¹²⁷ Yazır, *Hak Dini*, 1/550.

mevcut kalacağımızı” söyler. Ancak bu, “bizim bizdeki varlığımız olmayıp, bizim Hakk’ın yanındaki varlığımız olacaktır.” Elmalılı, insanın dünyaya gelirken fıtratındaki mizacıyla geldiğini, henüz bir işe karışmadığını, yapacağını yapmadığını, fakat giderken iyi ya da kötü kazandıklarını elde etmiş, iyilik veya kötülük adına neyi varsa tamamını omzuna almış, sorumluluğunu yüklenmiş olarak gideceğini söyler. Ona göre işin özü şudur: “Zâtımız ilm-i ilâhî ile, vücûdumuz vücûd-i ilâhî ile, bekâmımız da bekâ-yı ilâhî ile kâim olur...”¹²⁸

Allah’ın varlığının ezeli ve ebedî olduğunu söyleyen müfessir, bundan dolayı “Allah’a dönüş, bu şekilde O’nun lütfuna veya kahrına erişmiş olarak *bekâbillâh* demektir. Bu itibarla Allah’a dönüşümüz, öldükten sonra bütün hallerimizde sadece Allah’ın hâkim olması ve O’nun, hükümlerde kendisine başvurulacak yegâne merci olması demektir.” Yazır’a göre “Biz Allah’ınız ve gerçekten biz O’na döneceğiz.” sözü ‘bir yandan âhiretin garantisi olan bir dönüşü, diğer taratan da âhirette bile amellerin en üstünü ve olgunluğun son aşaması olan bir dönüşü, mutlak ifadesiyle içine almaktadır.’¹²⁹

Sonuç

İşârî tefsir açısından Bakara Sûresi 156. âyete yüklenen anlamları ve bu çerçevede belâ ve musibetler karşısında insanın durumunu ele aldığımız bu çalışmada yapılan yorumlarda genel olarak tasavvufun temel kavramlarının temel alındığı görülür. Bunun yanında âyete getirilen yorumlar çoğu kere zâhir anlamlarıyla birlikte bir bütün olarak verilmiştir. İlgili âyet musibet ve imtihan kavramlarıyla bağlantılı olarak değerlendirilmiş, konu daha çok Allah-insan ilişkisi ve tek yönlü olarak Allah’ın kişiyi sınava tabi tutması ekseninde ele alınmıştır. Söz konusu yorumlarda Allah mutlak mânada iyiliğin kaynağı olması hasebiyle her türlü belâ ve musibet iyilik hatta şükür vesilesi ve nimet olarak algılanmıştır. Bu bağlamda musibet ve belâlar, Allah’ın varlığının tecellileri, celâl ve cemâl sıfatlarının bir yansıması ve bununla ilintili olarak insandaki cevheri ortaya çıkaracak ve karakterini yansıtacak bir ölçüt şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca şer gibi görünen

---

¹²⁸ Yazır, *Hak Dini*, 1/550.

¹²⁹ Yazır, *Hak Dini*, 1/551.

olayların ardında hep bir hikmet ve hayır aranmış, dinî ve ahlaki açıdan her bir lütuf ve iyiliğin bir belâ ve musibet yönü olabileceği gibi, her bir musibet ve belânın da bir anlamda nimet ve ihsan tarafının bulunabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda musibet ve belâyâ takılmayıp onu gönderene yani Allah'a odaklanması gerektiği hatırlatılmıştır. Bu itibarla kemâlât ehli bir kişi aynı koşullarda hem sabredecı hem de şükredici olmalıdır.

Âyete getirilen işârî yorumlarda gerek belâ ve musibetlerin gerekse iyilik ve güzelliklerin Allah'tan olduğu hakikati vurgulanarak, Allah'ın kişiye uygun gördüğü şeyin gönül hoşluğuyla kabullenilmesi, itiraz ve şikâyette bulunulmaması temel bir ilke olarak ortaya konulmuştur. Böylece hayırlısının bu olduğuna inanılması gerektiği belirtilmiştir. Sûfi anlayış içinde belâ ve imtihanlar yalnızca sevap-ödül ve cezalandırma ekseninde görülmeyip daha ziyade kişinin kemâle doğru giden yolculuğunda kaldırılması gereken engeller olarak hedefinin bir parçası şeklinde değerlendirilmiştir. Zira insanın hakiki anlamda kişiliğinin olumlu ya da olumsuz durumlarla sınava tabi tutulmak suretiyle tezahür edeceği vurgulanmıştır.

Kişinin iradesi dışında ortaya çıkan belâ ve musibetleri rıza ile karşılamak ve bütün varlığıyla Allah'a sığınmak bu âyete getirilen işârî yorumların temelini oluşturur. Böyle bir anlayışta lütfun da kahrın da hoş olduğu, hedefe giden süreçte esas ilke olarak kabul edilmiştir. Bu da ancak kişinin Allah'da fânî olmasıyla mümkün görülmüştür. Zira kul, kendi nefsânî duygularından ve benliğinden arınıp kurtuldukça Hakk'ın fiileri onda tecelli edecek, bunun bir neticesi olarak söz konusu tecellilere teslim olacaktır. Zira bütün fiileri irade eden ve yaratan Allah'tır. Tasavvufun terminolojisi ve iç bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde bu kabulün, karşılaşılan her türlü belâ ve musibetlere karşı koymada kişiye ciddi bir direnç sağlayacağı, büyük bir tevekkül ve teslimiyetle Allah'a sığınmayı temin edeceği bir hakikattir.

Diğer taraftan insanın başına gelen hadiselerde kendi rolünü bir tarafa bırakarak bütünüyle Allah'ın mutlak iradesi ekseninde bir yorumda bulunmak, Allah tasavvuruyla ilgili olumsuz düşüncelere kapı aralayabilir. Bu tarz bir anlayış, ilâhî adâlet ve hikmet bakımından ortaya çıkacak çözümsüz problemlere neden olabilir.

Zira Kur'ân kâinattaki tüm varlıkların bir düzen ve ahenk içinde yaratılarak insanın hizmetine sunulduğunu ve bu dengenin bozulmamasının gerekliliğini belirtir. Yeryüzünde Allah'ın koymuş olduğu dengeler (sünnetullah) insan eliyle bozulduğunda acı ve felaketler, birtakım belâ ve musibetler kaçınılmaz hâle gelir. Dolayısıyla âyette insanın imtihan aşamaları olarak belirtilen korku, açlık, can, mal ve ürün noksanlığı gibi nedensiz/durduk yere başa gelen belâ ve musibetleri sadece Allah'ın iradesine ve O'nun kudretine bağlayıp bunları salt imtihan ya da işlenen günahların bir karşılığı cezâ olarak yorumlamanın, yaşanan olumsuzluklardan Allah'ı sorumlu tutmanın doğru bir bakış açısı olmadığı söylenebilir. Zira fiziksel yasaların ihlâl edilmesi veya dikkate alınmaması sonucunda karşılaşılan olumsuz hadiselerden bizzat insanın kendisi sorumludur. Nitekim Kur'ân'ın farklı âyetlerinde ilâhî yasalara uymadığı için bireylerin ve toplumların başına gelen felaket ve musibetlerden haber verilir.

Sonuç olarak Kur'ân'ın temel ilkelerinden hareketle belirtmek gerekirse, müminin başına gelen felaketler, belâ, sıkıntı ve meşakketler karşısında sabır, tevekkül, temkin, tedbir, tahammül ve istircâyı elden bırakmaması beklenir. Musibetlerle imtihan ve bunlarla başa çıkma kişinin zorluklarla mücadele kabiliyetinin ortaya çıkmasına, iyilik yapma gücünün harekete geçmesine, olaylara bakış açısının değişmesine ve böylece olgunlaşmasına imkân sağlar. Dolayısıyla belâ ve musibetler karşısında rasyonel tedbir ve çözümlerin bertaraf edilmemesi kaydıyla inananların moral ve motivasyonlarını güçlü tutmaları, Allah'a iman, teslimiyet ve tevekkülden aldıkları güçle yaşama tutunma ve mücadele azmini yitirmemeleri adına sûfî yorumlardan istifade edebileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça | References

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Atalay, Zeynep. "Kur'ân'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları". *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (2021), 226-248.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Ay, Mahmut. "İşari Tefsiri Yeniden Düşünmek". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* 24 (2011), 103-148.
- Baklî, Ebu Muhammed Sadreddin Ruzbihân. *Arâisü'l-beyân fi hakâiki'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Beyzâvî, Kâdi Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhi b. Hasan el-Hallâk - Mahmud Ahmed el-Atraş. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 2000.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cengiz, Muammer. "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi". *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 10 (2021), 10-47.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrı, Mustafa. "Musibet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/255-256. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çevik, İsmail. "Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 6/1 (2020), 271-300.
- Çelik, Hüseyin. *Kur'ân'a İşârî Yaklaşımlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- Ebüs-suûd Efendi, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkâdir Muhammed Atâ. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadis, ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed İvaz Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2001.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmî'd-dîn*. trc. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Gördük, Yunus Emre. *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Gördük, Yunus Emre. "İşari Tefsirin Mahiyeti, Meşruiyeti ve Bâtını Yorumdan Farkı". *Marife (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 11/2 (2011), 9-47.
- Heyet. *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Hökekleli, Hayati. "İstircâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Itr, Nûreddîn. *Ulûmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Şam: Matbaatü's-Sabâh, 1993.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbas Ahmed. *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. nşr. Hasan Abbas Zeki. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1999.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddîn. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 3. Basım, 1994.
- Kara, Mustafa. "İbn Acîbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kara, Necati. "Kur'ân ve Sünnet'te Belâ - Musibet". *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 33-58.
- Karagöz, İsmail. *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler Sebep ve Sonuçları*. Ankara: Kitap Neşriyat, 2007.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Karasakal, Şaban. *Kur'ân'ın İşari Yorumu- Kâdı Senâullah Pânîpetî'nin et-Tefsîru'l-Mazharî İsimli Tefsiri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifu'l-İşârât*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâle*. thk. Abdülhâlîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1966.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. 14 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî. *Kütü'l-kulûb*. thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- Muhâsibî, Hâris. *Âdâbü'n-nüfûs*. Beyrut : Dârü'l-Cîl, 1987.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân: Akıl ve Kur'ân'ın Anlaşılması*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nahcuvânî, Ni'metullah b. Mahmûd. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*. 3 Cilt. Dârülhilâfetilâhiyye: Matbaa-i Osmaniye, 1325.
- Necmüddîn-i Dâye, Ebû Bekr. *et-Te'vîlâtün-Necmiyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1992.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Saygın, Sümeyye. "Bakara Suresi 155-157. Ayetler Bağlamında İmtihanlar Karşısında Müminin Tutumu". *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*. 2/434-454. Konya: Türkiye İmam-Hatipliler Vakfı Yayınları, 2021.
- Serrâc, Ebû Nasr. *İslam Tasavvufu: Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar: Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınküre Yayınları, 1996.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-kitâb, 1974.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed. *Hakâiku't-tefsir*. thk. Seyyid İmran. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2001.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424. İstanbul: TDV Yayınları 2001.

- Uludağ, Süleyman. “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. “Belâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380. İstanbul: TDV Yayınları 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsîn et-Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Tüsterî, Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah. *Tefsîru't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Uzun, Nihat. “Tefsir Disiplini Açısından Bâtınî ve İşârî Yorumun İlmî Değeri”. *Kur'ân'ın Bâtınî ve İşârî Yorumu*. 181-237. İstanbul: Kuramer, 2018.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldız, İbrahim. “Kur'ân'a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 4/3 (2020), 65-97.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûnü'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 6 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhîlu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.